

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Боднар Сергій Богданович

УДК 340.12

РІВНІСТЬ ЯК КАТЕГОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Спеціальність 12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів
2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Козловський Антон Антонович,
Національний авіаційний університет,
завідувач кафедри повітряного,
космічного та екологічного права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Ященко Володимир Арсентьєвич,
Бердянський університет економіки і бізнесу,
професор кафедри теорії держави і права;

кандидат юридичних наук
Бернюков Анатолій Миколайович,
Національна академія Державної Прикордонної
служби України ім. Б. Хмельницького,
викладач кафедри теорії та історії держави і права.

Захист відбудеться "5" березня 2010 р. о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, Україна, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий "29" січня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток знань про право передбачає глибоке осмислення основних начал, на яких базується правове регулювання. До таких, зокрема, належать категорії права. Знання їхніх понять, системи і змісту дає змогу полегшити процес правотворчості, оскільки допомагає чіткіше визначити орієнтири законодавчої діяльності й забезпечити єдність юридичної практики у різноманітних її сферах. Окрім того, категорії права тісно пов'язані з проблемами правової ідеології. Тому дослідження змісту системи правових понять (як загалом, так і окремих її елементів) має не тільки академічне, а й практичне значення.

У наш час значно активізувався правовий вплив громадян та їхніх об'єднань. Зокрема, у суспільній свідомості закріпилась уявлення про необхідність звернення до суду для вирішення спорів, збільшився цивільний оборот, і, як наслідок, зросла частота укладення угод тощо. Сфера правового регулювання розширилася також за рахунок виникнення нових видів суспільних відносин (наприклад, новітніх високих технологій). Однак, водночас збільшилася чисельність порушень прав і свобод громадян, юридичних осіб. У такій ситуації принципово важливим є вивчення однієї з основних засад правового впливу – категорії рівності у праві.

Питання рівності належить до фундаментальної філософської, етичної, політико-правової та економічної проблематики. Багато видатних учених-філософів і політичних діячів якщо безпосередньо не звертались до осмислення рівності, то у будь-якому випадку враховували цю категорію. Так, вивчення проблем рівності розпочалося ще зі стародавніх часів. У період буржуазних революцій її ідея стала гаслом зростаючої політичної ваги буржуазії та вперше була закріплена в американській Декларації незалежності, а також французькій Декларації прав та свобод людини і громадянина. Проте досить швидко виявився конфлікт між рівністю і свободою. Адже зменшення останньої може вирівнювати суспільство, але водночас гальмує його в еволюційному плані; і навпаки – абсолютна свобода тільки підсилює нерівність. Тому ця проблема, маючи значний політичний потенціал, потребує постійної уваги дослідників.

Тривалий час питання про рівність мало здебільшого ідеологічне значення. Ідею реальної, матеріальної рівності протиставляли західній традиції так званої формальної рівності, і на основі цього доводили, що право за своєю природою не є універсальним явищем, оскільки у різних країнах діють правові приписи, створені на принципово різних началах. У наш час постулюється відмова від різноманітних ідеологічних штамів, а також від тлумачення рівності як виключно матеріальної категорії. Однак не можна обмежуватися лише констатацією факту, що право визнає тільки формальну рівність.

Водночас дослідження змісту рівності як категорії права важливе для визначення сутності права та подальшого вдосконалення законодавства. Власне тому наше дисертаційне дослідження не можна розглядати лише як абстрактно-теоретичне й далеке від практичної діяльності суб'єктів правотворчого та правозастосовного процесів.

Сам термін "правова рівність" необхідно розглядати з позицій вузького (нормативістського) та широкого (природно-правового) розуміння права. Оскільки у сучасних демократичних державах норми та принципи природного права стають частиною законодавства, ми вважаємо цю тенденцію найбільш правильною, зокрема й для України. У зв'язку з цим терміни "правова рівність" та "юридична рівність" ми використовуємо як синоніми.

До того ж, проблеми правової рівності особливо загострюються у перехідний період, який якраз переживає наше суспільство та держава. Побудова демократичного ладу неможлива без забезпечення реальної рівноправності. Прийняття Конституції України дало новий імпульс до розвитку українського суспільства і трансформування його у громадянське з усіма характерними для цього процесу проблемами.

Перехід до нової економічної системи, приватизація державної власності посилили соціальну стратифікацію відносно монолітного українського суспільства, передусім, у майновому та соціальному аспекті. Втрата соціальної однорідності суспільства різко виявила фактичну нерівність громадян України при декларативності правової рівності. У цьому проявився парадокс сучасного права, яке має боротися зі своєю суттю, що полягає у властивостях правової рівності: намагання досягти рівності веде до знищення того, на чому базується право. У зв'язку з цим виникла нагальна необхідність глибше вивчити філософсько-правові проблеми рівності як правової категорії.

Теоретичною базою дисертаційного дослідження стали фундаментальні праці таких філософів: Геракліт, Демокріт, Протагор, Сократ, Платон, Арістотель, Ціцерон, Марк Аврелій, Ульпіан, що дозволило простежити витоки дискурсу ідеї рівності. Надалі християнські ідеологи (Августин, Фома Аквінський) розійшлись у позиціях стосовно цієї проблеми, а це зумовило актуалізацію уваги на проблемах нерівності мислителів Нового часу: Н. Макіавеллі, Т. Мора, Т. Кампанелли, Б. Спінози, Г. Гроція, Ф. Бекона, Т. Гобса, Дж. Лільберна, Дж. Локка, Вольтера, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, М. Робесп'єра, Г. Бабефа, І. Канта, Г. Гегеля, а також інших представників європейської та української юриспруденції і філософії XVIII – першої половини XIX ст.ст, зокрема І. Вишенського, Г. Сковороди. Саме вони заклали основу конституційного оформлення принципу рівності.

Подальшого розвитку ця ідея набула у марксистському політико-правовому вченні, що обґрунтовувало ідею майнової рівності. Цій проблемі приділяли увагу у своїх працях такі дореволюційні учені: Б. Чичерін, М. Бердяєв, Б. Кистяківський, Г. Шершеневич, П. Новгородцев, В. Соловйов, М. Драгоманов, М. Ковалевський.

Серед сучасних західних філософів і теоретиків права, які досліджували категорію рівності, слід назвати Ж.-Л. Бержеля, Д. Ллойда, Дж. Роулза, К. Хесе, Р. Дворкіна, П. Рікера, Р.-Ж. Лукаса, Р. Нозіка, Ю. Габермаса, А. Токвіля, Ф. Гаєка, Б. Леоні, Дж. Фінніса та інших, ідеї яких на міжнародному рівні сприяли актуалізації уваги до проблем негативного прояву згаданої ідеї – нерівності. У російській та українській правовій науці рівність традиційно розглядається як елемент правової дійсності, при цьому дослідження проводяться як на загальнотеоретичному (С. Алексєєв, В. Баранов, М. Козюк, В. Копейчиков, В. Лазарєв, В. Нерсєсянц, В. Бачинін, О. Данільян, Є. Тележинський, М. Козюбра, А. Козловський, М. Костицький, С. Максимов, П. Рабинович, С. Сливка, Л. Венецька, С. Околита та інші), так і на галузевому рівнях (Г. Анашкин, І. Бондаренко, О. Гетманцев, С. Братусь, О. Йоффе, В. Мальцев, Р. Савонюк, А. Слюсаренко, М. Томенко, Я. Уманський, М. Шаргородський та інші).

Високо оцінюючи дослідження цих та інших авторів, все-таки слід зауважити, що у них проблема рівності досліджується або в контексті вузькому – як правовий принцип рівності громадян (З. Брциєва, О. Гетманцев, М. Козюк, В. Федорова, К. Чернов та інші), або в національному – як характерна ознака права окремої держави (Є. Бирдін, Г. Комкова, Є. Тележинський та інші), або у філософському – як вираження сутності права (Л. Венецька, О. Вовченко, А. Колодій, Н. Митина, С. Околита та інші). При цьому такі питання, як процес виникнення та формування ідеї рівності, співвідношення рівності та інших правових явищ, рівності громадян, юридичних осіб і держави, комплексно не розглядаються. Не досліджуються також проблеми переходу від декларативної рівності до реальної правової в умовах світової глобалізації, соціальної стратифікації та поляризації українського суспільства і причини, які не дозволяють це зробити. Необхідно також зазначити, що відсутнє єдине комплексне визначення правової категорії рівності як у національному, так і міжнародному аспектах.

Рівність є лідером із філософсько-правових оцінювальних категорій щодо закріплення у законодавчих актах (рівноправність, кожен, всі тощо). Тому потрібно концептуально визначити рівність, що дозволило б на нормативному рівні сформулювати єдиний напрям у законодавчому втіленні цієї категорії.

Необхідність філософсько-правового осмислення задекларованих проблем і визначили стратегію та мету дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах теми наукових досліджень кафедри теорії та історії держави і права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича "Правова природа особистості в структурі громадянського суспільства" (державний реєстраційний номер 0106U003616).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є визначення змісту філософсько-правової категорії рівності в умовах зміни правової ідеології з подальшим формулюванням теоретичних висновків і розробкою на їх основі обґрунтованих наукових пропозицій щодо корекції нормативного закріплення принципу рівності.

Реалізація мети передбачає виконання таких завдань:

- з'ясувати закономірності розвитку ідеї рівності як філософської, етичної, політико-правової категорії та її вплив на державо- і правотворення різних історичних періодів;
- визначити сучасне розуміння концепту рівності з огляду на актуальні філософсько-правові теорії правової реальності;
- конкретизувати онтоаксіологічний зміст категорії рівності в умовах сучасної правової дійсності;
- розкрити гносеологічну й методологічну функції рівності як критерію розвитку та вдосконалення права;
- виявити особливості закріплення принципу рівності у Конституції України;
- обґрунтувати специфіку реалізації принципу рівності в сучасних кримінальних та цивільних правовідносинах, базуючись на вітчизняному законодавстві;
- встановити особливості впливу правової категорії "рівність" на процес взаємодії національного та міжнародного права;
- окреслити шляхи та засоби підвищення ефективності правового регулювання за допомогою принципу рівності, а також висловити рекомендації щодо вдосконалення чинного українського законодавства.

Об'єктом дослідження є рівність як один з основних ідеалів розвитку засад громадянського суспільства та вдосконалення системи чинного українського права.

Предметом дослідження є філософсько-правові засади рівності як основної категорії правової реальності.

Методи дослідження. Методологія дисертації має триступеневу структуру (філософсько-концептуальні підходи, загальнонаукові методи і спеціальні прийоми). Зокрема, ми застосували філософсько-правовий підхід, а також діалектичний і метафізичний методи для вивчення категорії рівності, сутність якої перебуває у

постійному розвитку і водночас залишається незмінною у контексті певної історичної епохи. Крім цього, було обрано для дослідження системний, функціональний, догматичний, історичний методи для розкриття евристичної специфіки рівності як філософського, етичного і політичного концепту. Під час дослідження були застосовані також порівняльно-правовий, формально-юридичний метод і метод теоретико-правового моделювання. Значну роль в осмисленні філософсько-правового контексту категорії "рівність" відіграв міждисциплінарний підхід, оскільки дослідження цього феномену охоплює сфери етики, філософії, політології, юриспруденції тощо. До того ж ми використали такі прийоми дослідження, як індукція, дедукція, синхронний і діахронний аналізи, синтез, абстрагування, екстраполяція, порівняння, роз'яснення, доведення і спростування.

Ці методи, поєднані з принципами об'єктивності, детермінізму, плюралізму та аксіологічного аналізу, дали змогу виявити цілісну картину розуміння категорії рівності.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є комплексним науковим дослідженням, присвяченим з'ясуванню змісту філософсько-правової категорії рівності та специфіки реалізації цієї ідеї на нормативно-правовому рівні.

Новизна дисертаційного дослідження конкретизується в одержаних наукових результатах, сформульованих у конкретних теоретичних умовиводах та пропозиціях, які виносяться на захист, зокрема:

уперше:

- на основі з'ясування закономірностей розвитку ідеї рівності здійснено класифікацію історичних етапів її формування з урахуванням специфіки розвитку рівності як філософської, етичної та політико-правової категорії;
- розкрито гносеометодологічну функцію рівності як складної теоретичної категорії, що відображає конфлікт між її правовим і соціальним змістом;
- виявлено особливості конституційного закріплення рівноправності, що водночас із об'єктивних і суб'єктивних причин встановлює та підтримує нерівність: якщо загальний державний статус громадянина є проявом формальної рівності, то наявність спеціальних статусів є легальним закріпленням фактичної нерівності;

удосконалено:

- сучасне розуміння концепту рівності як ідеї, що виражається у створенні та поєднанні загальних для всіх учасників суспільних відносин правових засобів зі системою винятків із загального режиму правового регулювання для окремих суб'єктів з метою забезпечення практичної рівності їхніх прав та обов'язків;
- уявлення про право як рівну матрицю регулювання відносин між нерівними людьми (в соціальному аспекті), що при втраті принципу формальної рівності

втрачає одну зі своїх субстанційних властивостей: суб'єкти, рівні між собою виключно формально-юридично, не можуть бути рівними як соціальні суб'єкти;

набули подальшого розвитку:

– онтоаксіологічний зміст категорії "рівність" через аналіз свободи та справедливості як її смислових компонентів, що сприяють досягненню мети правового регулювання – солідаризації інтересів різних учасників суспільних відносин шляхом вільного використання правових засобів;

– обґрунтування специфіки закріплення та реалізації категорії рівності у нормах цивільного і кримінального права;

– визначення особливостей впливу принципу рівності на процеси взаємодії міжнародного та національного права, зокрема стосовно закріплення обов'язковості правових норм світового співтовариства для всіх суб'єктів, на яких вони поширюються, та визнання паритетності національних систем права.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони дають цілісне, адекватне розуміння значущості проблематики обраного дослідження та комплексне наукове обґрунтування її методологічної характеристики. Сформульовані у дисертації висновки розвивають теоретичні та практичні аспекти загальної філософії права, а також філософії галузевих дисциплін. Зокрема, матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані:

– у правотворчій і правореалізаційній діяльності органів державної влади, правоохоронних і судових органів як концептуальне підґрунтя для здійснення законотворення та використання, дотримання й застосування права;

– у подальшій дослідницькій роботі для розробки філософсько-правової проблематики суспільного розвитку, українського правотворення, питань правового регулювання реформування системи влади;

– у навчально-методичному забезпеченні курсів філософії права, теорії держави і права, історії держави і права України, філософської антропології права, юридичної деонтології.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї та положення дисертації доповідалися на 6 наукових конференціях, з них: одна міжнародна – "Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти" (м. Суми, 8–9 грудня 2006 р.); три всеукраїнські: "Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави" (м. Одеса, 5–6 грудня 2003 р.); "Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави" (м. Львів, 4–5 березня 2005 р.); "Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти" (м. Чернівці, 20–22 травня 2005 р.); дві регіональні міжвузівські: "Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні" (м. Івано-

Франківськ, 16 квітня 2004 р.); "Рівність як засадничий принцип взаємодії правового статусу іноземців та громадян України" (м. Київ, 23 травня 2008 р.).

Окрім цього, результати дослідження обговорювалися на кафедрі теорії та історії держави і права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та використовуються у практичній викладацькій діяльності автора, зокрема: при читанні лекцій, проведенні семінарських занять із дисципліни "Філософія права", розробці та проведенні спецкурсу "Філософська антропологія права" для магістрів юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Публікації. За темою дисертаційного дослідження без співавторів опубліковано 11 наукових праць, з них 5 статей у наукових виданнях, що включені ВАК України до переліку фахових.

Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, що містять 11 підрозділів, висновків та списку використаних джерел 278 найменувань на 24 сторінках. Повний обсяг роботи становить 185 сторінок, із них 161 сторінка основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми та її зв'язок з науковими програмами, планами й темами. Визначено об'єкт, предмет, мету, завдання і методологію дослідження та розкрито його наукову новизну, теоретичне і практичне значення. Висвітлено аспекти, пов'язані з особистим внеском автора в наукову розробку теми, а також наводяться характеристики апробації і впровадження результатів дисертаційної роботи та її структура.

Розділ 1 "Поняття рівності у філософії та праві" присвячений аналізу генезису ідеї рівності у етичному, філософському, моральному та політико-правовому аспектах. Це відбувається шляхом розгляду історичного розвитку цієї категорії та визначення її місця в системі сучасного правового знання.

У підрозділі 1.1. *"Рівність як філософська та етична категорія"* розмежовуються різновиди рівності: під соціальною рівністю мається на увазі явище родове по відношенню до рівності економічної, правової, політичної тощо. Простежується історично-правова закономірність виникнення та розвитку феномену рівності у його найзагальніших проявах: філософсько-етичному, моральному, соціокультурному. Виявлено, що у суспільних та загально-філософських уявленнях ідея рівності часто розглядалась нерозривно від проблеми нерівності, розуміння множинності підґрунтя якої ускладнюється, оскільки і сама нерівність проявляється у

все більш несподіваних й різноманітних формах. Стверджується, що соціальні факти демонструють, швидше за все, близькість нерівності до природного стану речей, а рівності – до штучно створених соціальних фактів. Тому рівність – певна штучна модель, яка ззовні впроваджується у самовідтворювані природні структури суспільної нерівності.

Аналізуючи розвиток категорії рівності в історично-правовому аспекті у підрозділі 1.2. *"Інтерпретація рівності в історії правової думки"*, підтверджено, що проблема рівності у праві була і є об'єктом дослідження мислителів усіх епох. Вона є також одним з ключових понять минулої і сучасної правової думки, якому приділена значна увага не тільки в історії філософії взагалі, а й філософії права в особливості. Ідея рівності, як і будь-яка інша правова ідея, проходить три стадії формування. Перша – рівень окремих людей, як правило, вчених. На цьому етапі ідея зароджується й вперше набуває форм філософських та правових формулювань. Друга – рівень груп, прошарків суспільства, де ідея оволодіває масами, набуває численних прибічників і противників. При цьому специфікою ідеї рівності, у порівнянні з іншими, є те, що вона багато в чому визначила настрій революційного руху XVIII ст. та його доктрину. Третя – рівень законодавця й практика застосування, на якій ідея рівності стає принципом права, закріплюючись у законодавстві.

Встановлено, що схематично формування ідеї рівності можна визначити так: 1) виникнення перших уявлень про рівність; 2) формування ідеології формально-правової рівності; 3) закріплення принципу рівності у демократичному законодавстві; 4) утвердження ідеї рівності як загальнолюдської цінності; 5) розширення змісту ідеї рівності у сучасній правовій реальності.

У підрозділі 1.3. *"Рівність в сучасних філософсько-правових концепціях"*, дослідивши наукові позиції представників нинішньої епохи переосмислення сучасності, автором обґрунтовується, що як і свобода, рівність є аспектом прояву незалежності особистості, що стосується людей самостійних, суб'єктів, а не об'єктів права. Тому сучасна правосвідомість цінує рівність не як одноманітність масового виробництва чи типовість, а як обставину, що надає реалізації свободи нормативний зміст незалежності. Робиться спостереження, що новітній лібералізм намагається поширити принцип рівності у сферу зрівняння соціальних умов життя. Його концепція виходить із того, що від держави вимагається не тільки подолання юридичних перешкод до розвитку рівності, але й створення конкретних можливостей для найкращого її прояву.

Розділ 2 "Зміст та основні функції категорії рівності в філософії права" присвячений з'ясуванню змісту й функцій рівності як складної та однієї з

основоположних філософсько-правових категорій, її співвідношення з іншими фундаментальними основами права.

Відповідно, в підрозділі 2.1. *"Онтологічний зміст рівності"* встановлено відсутність єдності у визначенні змісту рівності в наукових юридичних концепціях. Автором вказано на об'єктивне співвідношення понять "формальна рівність" та "фактична рівність", визначаючи ж онтологічний зміст рівності, ми виходимо, передовсім, з ідеї саме правової формальної рівності. Остання виражається насамперед у тому, що у відношенні до всіх учасників суспільних відносин встановлюються і застосовуються єдині правові засоби, які складають основу механізму правового регулювання (тобто норми права, юридичні факти, акти реалізації прав та обов'язків).

Наголошується на об'єктивному існуванні спеціальних правових можливостей, тобто винятків із загальних правил правового регулювання. Система таких виключень обумовлена тим, що, виходячи із загальної ідеї права, створення абсолютно єдиної системи правового регулювання для всіх учасників суспільних відносин є неможливим, оскільки право повинно не просто відображати відносини, які існують, а й наближати їх до фактичних відносин рівності. Саме тому винятки із загального правового режиму створюють дійсну рівність (причому формальну, переважаючу у сфері права) учасників суспільних відносин. Робиться висновок – рівність можливостей реалізується через створення двох систем: 1) винятків із загального режиму правового регулювання для окремих учасників суспільних відносин; 2) організаційних засобів, необхідних для реалізації прав та обов'язків суб'єктів правовідносин.

У підрозділі 2.2. *"Гносеологічна функція рівності"* доводиться, що рівність є більш зручною в гносеологічному плані, оскільки спрощує розуміння світу, правовідносин, чого не можна сказати про нерівність. Звідси випливає антиномічний характер правового пізнання: право намагається дослідити й врегулювати на засадах рівності відносини між людьми та іншими суб'єктами, що за своєю природою належать до сфери нерівності. Автор наголошує, що специфічні прояви так званої "нерівності у праві" не слід оцінювати як намагання закріпити у юридичних нормах існуючу соціальну дійсність як єдино можливу. Навпаки, розвиток ідеї рівності, зокрема у праві, свідчить про єдність світу, відносин у ньому, їх принциповій та якісній взаємопов'язаності й взаємозалежності.

З'ясовано: якщо індивіди й зовнішні умови є рівними, то ставлення до них повинно бути однакове; коли ж навпаки – нерівне. Це випливає з пізнання об'єктивно існуючої суспільно-правової дійсності. Те, що з рівними має бути й рівне обходження, може мати чинність лише в поєднанні з тим, що з нерівними має бути нерівне

обходження. При цьому акцентується, що невід'ємною складовою принципу рівності у праві є положення про те, що до всіх суб'єктів повинно бути неоднакове ставлення (справедлива нерівність).

У підрозділі 2.3. "*Аксіологічний зміст категорії рівності*" при з'ясуванні ціннісного змісту рівності автор виходить із природно-правових концепцій права, побудованих на фундаментальних аксіологічних постулатах свободи, рівності, справедливості. Проте із реалізацією цих філософсько-правових категорій на правовому рівні виникають труднощі, обумовлені їх сутнісною природою та відсутністю єдності наукових уявлень щодо їх співвідношення. Автор виходить із позиції включення свободи й справедливості як смислових компонентів до ціннісного змісту рівності.

Досліджуючи розуміння свободи у праві, визначається її міра – саме право (дозволено робити все, що не забороняється): свобода людини не може бути абсолютною, оскільки вона обмежена таким самим становищем інших людей, тому рівність можливостей для всіх і є основою свободи. Надання окремим людям більшої міри свободи порівняно з іншими може порушити правову рівність, але не створить свободу. Отже, свобода і рівність є невід'ємними одне від одного, оскільки свободу можна виразити тільки через норми й принципи формально-правової рівності усіх індивідів. З цього робиться висновок, що свобода є одним зі смислових компонентів категорії правової рівності.

Аналізуючи прояви справедливості у праві, автор обґрунтовує її як поняття про належне, про те, що є над хибним. Вона є метою й сенсом будь-якої соціальної політики та права. Право ж за своєю суттю, природою та за етимологією передбачається як справедливе. Аналогічно і справедливість існує в межах права та виступає критерієм оцінки соціальних вимог й інтересів як правових чи не правових. Саме тому правова справедливість, разом із свободою у юридичному аспекті, є смисловими компонентами категорії рівності у праві принципу формальної рівності, а не навпаки, й полягає у рівному відношенні до всіх людських істот як до формально рівних.

На пов'язаності проблем рівності із методологічними правовими питаннями вказується у підрозділі 2.4. "*Методологічна функція рівності: рівність як критерій права*". У сфері права рівність зумовлює існування егалітарної функції права, смисл якої полягає у наданні всім людям однакових правових можливостей, стартових умов, і крім того, свободою розпоряджатися ними на свій розсуд. Проте значення правової рівності не обмежується лише егалітарною функцією права. Наголошується, що методологічний вимір цього та інших гуманістичних положень потребує філософсько-правового розуміння не тільки змісту приписів чинного законодавства,

але й основних напрямків розвитку правових явищ та процесів. Однією із перспективних закономірностей розвитку теоретичної думки про співвідношення людини й права став розвиток ідеї прав людини.

Автор стверджує: оскільки людина впливає на зміст права, то, як наслідок, останнє несе в собі усі протиріччя свого людського походження й існування – з цих позицій методологічний аналіз рівності як категорії права слід розпочинати з аналізу людини, з'ясування її природи. В основі цього повинен знаходитись філософсько-антропологічний дослідницький підхід, оскільки кожна людина стає принципом та метою дослідження. Права людини – це єдина, ціннісна система, яка здатна подолати взаємне відчуження людини та держави, а застосування філософсько-антропологічного методологічного підходу дозволяє сформулювати уявлення про право та юридичне регулювання як про інструменти забезпечення умов для рівної реалізації і захисту прав людини.

Розділ 3 "Особливості реалізації принципу рівності в правовій системі України та міжнародному праві" присвячений аналізу особливостей форм та проявів нормативного закріплення рівності у національному законодавстві у порівнянні із її сутністю у міжнародних нормативно-правових актах, а також з'ясування сутнісних засад співвідношення положень міжнародного права та національної правової системи України.

У підрозділі 3.1. *"Рівність як правовий принцип Конституції України"* автор, здійснюючи аналіз законодавчого закріплення принципу рівності у Основному Законі, зазначає, що він став основою конституційно-правового статусу людини й громадянина, а також базується на відповідних положеннях міжнародних стандартів в галузі прав людини. Юридична рівність громадян закріплена в ст. 24 Конституції і є рівністю суспільного становища людей за законом, однаковість юридичного положення. Вона полягає у формальній рівності юридичних прав. Обґрунтовується, що рівноправність означає відсутність непередбачених законодавством обов'язків за ознакою походження, соціального й майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, виду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Автор підтверджує, що Конституція України, міжнародно-правові акти, документи, ратифіковані Україною, та її внутрішнє законодавство свідчать про досягнення високого рівня у розробці і декларуванні принципу рівності. Проте є й недоліки, зокрема – порушення принципу рівноваги між гілками влади є причиною безлічі негативних наслідків і серед перших у цьому списку – постійні урядові і парламентські кризи, які поступово тягнуть за собою конституційну кризу. Саме тому як галузеве законодавство, так і Конституція України повинні бути

переглянуті на предмет їх відповідності принципу рівності. Адже лише у випадку дотримання законом принципу рівності він може бути правовим.

Досліджуючи у підрозділі 3.2. *"Специфіку рівності в сучасних цивільних правовідносинах"*, автор зауважує, що принцип рівності хоча й належить до групи "чистих" принципів права та підгрупи загальноправових принципів права, але його конкретизація в сфері економіки – рівність усіх форм власності (ст. 13 Конституції України) – вже належить до другої групи: принципів економічної системи суспільства, тобто зовсім іншої, ніж його основа – принцип рівності. Дисертантом зазначається, що саме цивільне право може передбачати певний виняток із принципу рівноправності учасників правовідносин, але такі винятки не є результатом суверенності держави чи здійснення нею публічних функцій. Такий висновок можна зробити саме з норм права, які передбачають рівний захист різних форм власності і прямо вказують на початкову відсутність у держави будь-яких привілеїв у сфері приватного права. Тому природно, що таке правило є продовженням конституційних принципів рівності учасників приватно-правових відносин, а держава виступає з іншими суб'єктами на рівних началах, без переваг свого статусу. Твердження, що держава як суверен завжди володарює, а тому у відносинах з нею не може бути ніякої рівності, для цивільного права неприйнятне, а відтак і неконституційне.

Обґрунтовується, що цивільне право та процес спрямовані на організацію регулювання, на засадах рівності, діяльності приватних осіб та управління існуванням індивідів чи груп осіб, незалежних при визначенні своїх власних інтересів. Воно є індивідуалізованим та ефективно захищає приватні інтереси в межах політичного, громадянського суспільства. За допомогою норм приватного права держава організовує нормальне функціонування суспільства, регулює цивільну діяльність, упорядковує законодавство на принципах рівноправності та демократії.

Виходячи з того, що правові приписи, будучи єдиними за суттю, є різними змістовно, за формою впливу на суспільні відносини, у підрозділі 3.3. *"Рівність у кримінальному праві та процесі"*, дисертантом робиться висновок, що принцип рівності у кримінальних правовідносинах органічно доповнює вимоги принципу справедливості та визначає відправні засади здійснення діяльності органів влади по виконанню завдань держави. Мається на увазі, що принцип рівності вимагає від посадових осіб у своїй професійній діяльності рівного ставлення до будь-яких осіб, незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання та ін. (для юридичних осіб незалежно від форми власності). Крім цього, принцип рівності визначає рівний обсяг прав, свобод та обов'язків однопорядкових юридичних та фізичних осіб.

Наголошується: принцип рівності в кримінальному праві та процесі обумовлює необхідність однаковості правового положення однопорядкових суб'єктів права по відношенню один до одного, обумовлює необхідність однаковості їх правового статусу. Це положення встановлює одну з обов'язкових умов реалізації нормативно-правових приписів для всіх суб'єктів правовідносин: кожен має рівні правові можливості, всі рівною мірою користуються свободами, на всіх покладені рівні обов'язки.

У підрозділі 3.4. *"Рівність як принцип взаємодії національного і міжнародного права"* на основі аналізу нормативного матеріалу автором доводиться, що керівним принципом міжнародного права є принцип рівності. Аналіз різноманітних міжнародних актів демонструє, що більшість з них присвячена принципам свободи, справедливості й рівності. Тексти цих актів являють собою "сплав" вказаних принципів. Вони й справді тісно пов'язані між собою: не може бути свободи без рівності і справедливості; не може бути рівності без дотримання прав людини й навпаки. Тому зрозуміло, чому відбувається поєднання закріплення цих принципів у багатьох актах. Це сприяє більш повному їх відображенню в міжнародному праві. Хоча, як вказує дисертант, керівним принципом у взаємодії національного та міжнародного права є принцип рівності. На його підставі створено більшість міжнародно-правових актів й формально цей принцип слугує відправним пунктом будь-якої діяльності держав, міжнародних організацій.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення і визначено зміст рівності як однієї з основоположних категорій філософії права з урахуванням умов формування правової держави в Україні та реформування національної системи законодавства. Серед висновків, що зроблені у дисертації, найбільш загальними та важливими є такі:

1. Процес формування ідеї рівності можна поділити на декілька етапів, що відображають закономірності її розвитку як філософської, етичної та політико-правової категорії, а також вплив на державо- і правотворення різних історичних періодів. Зокрема, це: 1) виникнення перших уявлень про рівність на філософському, етичному та політико-правовому рівнях; 2) формування ідеології формально-правової рівності; 3) закріплення принципу рівності у демократичному законодавстві; 4) утвердження ідеї рівності як загальнолюдської цінності; 5) розширення змісту ідеї рівності у сучасній правовій реальності.

2. Сучасна філософія ототожнює дихотомію "рівність – нерівність" зі суперечністю "природне – штучне". Вважаємо, що соціальні факти демонструють

близькість нерівності до природного, а рівності – до штучно створених відносин. Це підтверджує: по-перше, самовідтворення нерівності у будь-яких соціокультурних системах; по-друге, легкість і постійність, з якими нерівність встановлюється у глобальних суспільних формаціях; по-третє, велика кількість та багатоаспектність проблем реалізації принципу рівності.

З огляду на це сучасне розуміння концепту "рівність" остання трактується як прояв незалежності особистості й оцінюється сучасною правосвідомістю не як одноманітність масового виробництва чи типовість, а як обставина, що надає нормативного змісту реалізації самостійності суб'єкта права. Від держави ж вимагається не тільки подолання юридичних перешкод до розвитку принципу рівності, а й створення конкретних можливостей для найширшого його прояву.

3. Онтоаксіологічний зміст категорії "рівність" зумовлений її місцем у системі правових цінностей, що у найзагальнішому вигляді можна відобразити у тріаді "рівність – свобода – справедливість". Будучи смисловими компонентами принципу формальної рівності, останні покликані надати кожному суб'єктові можливість реалізувати свої здібності, "волю до влади", не порушуючи при цьому права інших. Гарантією цього є рівноправність громадян, рівність їх перед законом.

4. Рівність виконує гносеологічну функцію, бо може бути засобом пізнання, оскільки спрощує розуміння світу, правовідносин, чого не можна сказати про нерівність. Звідси випливає антиномічний характер правового пізнання: право намагається дослідити й врегулювати на засадах рівності відносини між людьми та іншими суб'єктами, що за своєю природою належать до сфери нерівності. Так проявляється специфіка так званої "нерівності у праві".

Крім цього, рівність наділена методологічною функцією: прагнення до соціальної рівноваги і справедливості мінімізує формально-юридичний аспект, що презюмує рівний підхід до всіх, але водночас саме такий підхід є однією з причин соціальних суперечностей у суспільстві. Метод правової рівності покликаний вирішити ці суперечності.

5. У сфері державного права рівність зумовлює існування егалітарної функції права, суть якої полягає у наданні всім людям однакових правових можливостей, стартових умов і, крім того, свободи розпоряджатися ними на власний розсуд. Водночас закріплення принципу рівності у Конституції України має певну особливість: попри формальну рівність громадян тут легалізовано також наявність спеціальних статусів, що є фактичною нерівністю.

6. Рівність сторін цивільних правовідносин перед законом не можна перетворювати на фактичну рівність їхніх юридичних можливостей у межах

конкретних правових відносин. Адже тут не завжди припускається рівність однієї сторони перед іншою.

7. Специфіка реалізації принципу рівності у кримінальних правовідносинах, враховуючи їх природу, полягає у: 1) гарантованій законом рівній можливості всіх суб'єктів користуватися наданими їм правами; 2) встановленні й застосуванні єдиних правових засобів для різних учасників правовідносин, що діють в однакових умовах; 3) створенні обґрунтованої системи винятків із загального режиму правового регулювання для окремих суб'єктів.

При цьому втілення змісту принципу рівності у кримінально-процесуальному праві, зокрема, що стосується правового регулювання діяльності міліції, здійснено зі суттєвими недоліками, які виражаються у порушенні вимоги рівного ставлення до будь-яких осіб, незалежно від інституту громадянства.

8. Керівним принципом у взаємодії національного та міжнародного права є принцип рівності, який діє через: 1) визначення формальної обов'язковості міжнародно-правових норм для всіх суб'єктів, на яких вони поширюються; 2) визнання паритетності національних систем права (не переважання національного права однієї країни). Ці положення є відображенням двох тенденцій правового розвитку – узагальнення та індивідуалізації, які, хоча й є якісно протилежними, взаємозумовлюють одна одну. Однак необхідний баланс між ними ще не встановлено, про що свідчить практика сучасних міждержавних відносин.

9. Важливою умовою підвищення ефективності правового регулювання в Україні є створення реально діючої системи юридичних гарантій і досконалого механізму правових засобів захисту прав і свобод кожної людини у контексті забезпечення фактичної реалізації принципів рівності, свободи та соціальної справедливості.

У цьому контексті пропонуємо вдосконалити чинне законодавство України, зокрема стосовно дотримання принципу рівності:

- у розподілі функцій між гілками влади;
- у визначенні процесуальної рівноправності сторін як рівної можливості застосування процесуальних засобів, а не рівних процесуальних прав;
- у трактуванні рівних конституційних прав як рівної правоздатності;
- в усуненні елементів обвинувачення з обов'язків суду (зачитання обвинувальних висновків);
- у підході до всіх учасників правовідносин – громадян, іноземців, осіб без громадянства тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Боднар С.Б. Рівність як категорія права : матеріали II всеукраїнської наукової конференції молодих науковців, аспірантів і студентів ["Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави"], (м. Одеса, 5–6 грудня 2003 р.) / Одеська нац. юрид. акад. – Одеса : Юридична література, 2004. – С. 13–14.
2. Боднар С.Б. "Рівність" і "свобода" : деякі особливості філософсько-правового розуміння: матеріали V регіональної міжвузівської наукової конференції ["Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні"], (м. Івано-Франківськ, 16 квітня 2004 р.) / Юрид. ін-т Прикарп. нац. ун-ту ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – С. 27–28.
3. Боднар С.Б. Зміст категорії рівності у праві : матеріали III всеукраїнської наукової конференції молодих науковців, аспірантів і студентів ["Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави"], (м. Львів, 4–5 березня 2005 р.) / Львівськ. нац. ун-т ім. І. Франка. – Одеса : Юридична література, 2005. – С. 30–34.
4. Боднар С.Б. Справедливість як смисловий компонент принципу правової рівності : матеріали XIII історико-правової конференції ["Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти"], (м. Чернівці, 20–22 травня 2005 р.) / Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 284–292.
5. Боднар С.Б. Свобода як смисловий компонент категорії рівності у праві / С.Б. Боднар // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наук. праць. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 282 : Правознавство. – С. 15–20.
6. Боднар С. Б. Поняття рівності у філософії права / С.Б. Боднар // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III. – № 1–2. – С. 311–317.
7. Боднар С.Б. Принцип пріоритету прав людини та проблема його реалізації в державному будівництві / С.Б. Боднар // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук. праць. – 2005. – Вип. 306. – С. 48–53. – (Серія Правознавство).
8. Боднар С.Б. Рівність у праві – справедлива нерівність / С.Б. Боднар // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук. праць. – 2006. – Вип. 311. – С. 24–28. – (Серія Правознавство).
9. Боднар С.Б. Рівність та рівноправність: діалектична єдність : збірник тез доповідей за матеріалами I міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених ["Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти"], (м. Суми, 8–9 грудня 2006 р.) / Юрид. ф-т

Українськ. акад. банківськ. справи Нац. банку України. – Суми : УАБС НБУ, 2006. – С. 20–22.

10. Боднар С.Б. Рівність як механізм взаємодії права світового співтовариства та України / С.Б. Боднар // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук. праць. Правознавство. – 2007. – Вип. 375. – С. 25–28. – (Серія Правознавство).
11. Боднар С.Б. Рівність як засадничий принцип взаємодії правового статусу іноземців та громадян України : матеріали V міжвузівської науково-практичної конференції ["Наука-практика-освіта"], (м. Київ, 23 травня 2008 р.) / Міжнарод. науково-технічн. ун-т ім. акад. Ю. Бугая. – К. : ЗАТ "ДОРАДО", 2008. – С. 67–69.

АНОТАЦІЯ

Боднар С.Б. Рівність як категорія філософії права. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2010.

Дисертація присвячена філософсько-теоретичному дослідженню генези і змісту рівності як категорії філософії права, через спробу критичного аналізу, осмислення та узагальнення як історії філософсько-правової думки, так і сучасних положень правової науки. На основі цього здійснюється якісне оновлення концепції рівності як одного з основних принципів сучасного права.

Здійснено класифікацію історичних етапів формування ідеї рівності: 1) виникнення перших уявлень про рівність на філософському, етичному та політико-правовому рівнях; 2) формування ідеології формально-правової рівності; 3) закріплення принципу рівності у демократичному законодавстві; 4) утвердження ідеї рівності як загальнолюдської цінності; 5) розширення змісту ідеї рівності у сучасній правовій реальності.

Представлено нове розуміння рівності – це ідея, що виражається у створенні й поєднанні загальних, для всіх учасників суспільних відносин, правових засобів з системою винятків із загального режиму правового регулювання для окремих суб'єктів з метою забезпечення практичної рівності їх прав та обов'язків.

На підставі проведеного дослідження автором сформульовані висновки з досліджуваних питань і практичні пропозиції, спрямовані на вдосконалення нормативного закріплення рівності та сприяння подальшим науковим дослідженням у сфері аналізу первинних основ права, визначення шляхів та підходів вирішення низки теоретичних і практичних науково-правових проблем.

Ключові слова: філософія права, рівність, рівноправність, нерівність, право, свобода, справедливість, онтологічний зміст рівності, гносеологічна функція рівності, аксіологічний зміст рівності, методологічна функція рівності.

АННОТАЦІЯ

Боднар С.Б. Равенство как категория философии права. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел. – Львов, 2010.

Диссертация посвящена философско-теоретическому исследованию развития и содержания равенства как категории философии права, совершенного путем критического анализа, осмысления и обобщения как истории философско-правовой мысли, так и современных достижений правовой науки. Исходя из этого, совершается качественное обновление концепции равенства как одного из главных принципов современного права.

В процессе исследования диссертантом подтверждено, что проблема равенства в праве была и есть объектом внимания мыслителей всех эпох. Она также является одним из ключевых понятий прошлой и современной правовой мысли, которому уделено значительное внимание не только в истории философии вообще, но и философии права в особенности. Проанализировав научные позиции представителей нынешней эпохи переосмысления действительности, автор настаивает, что как и свобода, равенство является аспектом проявления независимости индивидуума, самостоятельных субъектов права, а не его объектов.

Совершено классификацию исторических этапов формирования идеи равенства: 1) возникновение первых представлений о равенстве на философском, этическом и политико-правовом уровнях; 2) формирование идеологии формально-правового равенства; 3) закрепление принципа равенства в демократическом законодательстве; 4) утверждение идеи равенства как общечеловеческой ценности; 5) расширение содержания идеи равенства в современной правовой реальности.

Отдельное внимание уделено выяснению содержания и функций равенства, как сложной и одной из базовых философско-правовых категорий, её соотношения с другими фундаментальными основаниями права.

Предоставлено новое понимание равенства – это идея, которая отображается в создании и совмещении общих, для всех участников общественных отношений, правовых инструментов с системой исключений из общего режима правового регулирования для отдельных субъектов, с целью обеспечения практического равенства их прав и обязанностей.

При выяснении ценностного содержания равенства, диссертант исходит из естественно-правовых концепций права, основанных на фундаментальных аксиологических идеях свободы, равенства, справедливости. Но при реализации этих философско-правовых категорий на правовом уровне появляются значительные трудности, обусловленные их сущностной природой, а также отсутствием единых научных представлений относительно их соотношения. Автор выходит из позиций включения свободы и справедливости, как смысловых компонентов, в ценностное содержание равенства.

Отдельное внимание уделено также анализу особенностей форм и проявлений нормативного закрепления равенства в украинском законодательстве по сравнению с ее сущностью в международных нормативно-правовых документах, выяснению сущностных оснований взаимодействия международного права и национальной правовой системы. Диссертант подтверждает, что Конституция Украины, международно-правовые акты, документы, ратифицированные нашим государством, а также ее внутреннее законодательство свидетельствует о достижении высокого уровня разработки и декларирования принципа равенства. Однако есть и недочеты, например – нарушения принципа равновесия между ветвями власти, что является причиной многих негативных последствий.

На основании проведенного исследования автором сформулированы выводы по конкретным вопросам и практические предложения, направленные на улучшение нормативного закрепления равенства, а также содействие дальнейшего научного исследования в области анализа первичных оснований права, обозначение путей, подходов решения группы теоретических и практических научно-правовых проблем.

Ключевые слова: философия права, равенство, равноправие, неравенство, право, свобода, справедливость, онтологическое содержание равенства, гносеологическая функция равенства, аксиологическое содержание равенства, методологическая функция равенства.

SUMMARY

Bodnar S.B. Equality as category of the philosophy of law. – Manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of Candidate of Law Sciences on speciality 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs. – Lviv, 2010.

The dissertation is dedicated to philosophical-basic research of the development and contents equality as category of philosophy of law, made by way of the critical analysis, comprehensions and generalizations both histories philosophical-legal thought, and modern

achievements of the legal science. Coming thereof, is made qualitative renovation to concepts equality as one of the main principle modern law.

Made categorization stage shaping to ideas equality: 1) arising the first beliefs about equality on philosophical, ethical and politician-law level; 2) shaping to ideologies formally-legal equality; 3) fastening the principle equality in democratic legislation; 4) statement to ideas equality as human valuable; 5) expansion contentses to ideas equality in modern legal reality.

Given new understanding equality – an idea, which is displayed in creation and joining general, for all participant of the public relations, legal instrument with system of the exceptions from the general mode of the legal regulation for separate subject, for the reason provision practical equality their rights and duties.

On the grounds of called on studies by author are worded findings on concrete questions and practical offers, directed on improvement of the normative fastening equality. As well as assistance of the further scientific study in the field of analysis of the primary bases of the law, indication of the ways, approach of the decision of the group theoretical and practical scientifically-legal problems.

The keywords: philosophy of law, equality, equality, inequality, right, liberty, fairness, ontological contents equality, gnoseological function equality, acsiological contents equality, methodological function equality.

Підписано до друку 04.01.2010 р.
Формат 60x90/16. Папір офсетний. Зам. № 190-09
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 150 прим.
Львівський державний університет внутрішніх справ
79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.